

<https://doi.org/10.53656/his2023-5-3-leg>

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ПРАВНА РАМКА НА БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВСКИ АГЕНТСТВА И КОНСУЛСТВА (1891 – 1918)

Доц. д-р Алека Стрезова

*Институт за исторически изследвания –
Българска академия на науките*

Abstract. The article examines the legal regulation of the service in the Bulgarian trade agencies/consulates for the period from 1891 to 1918. The attempts at bilateral negotiations on the subject with the Ottoman Empire are examined, the two normative acts fixing the rights and duties of the consular representatives are highlighted: the Regulations for the Organization of the Ministry of Foreign Affairs (1897) and the Law on the Structure and Service of the Ministry of Foreign Affairs (1907). A detailed structure of the royal consulates can also be traced in the state budgets, where staffing and assignments are detailed. The departmental legislation set the framework for a modern consular service on a par with other European countries.

Keywords: legislation; trade agencies/consulates; bilateral agreements; Ottoman Empire; budget

Увод

Корените на консулската институция могат да се открият още във времето на Античността – период, за който има достатъчно свидетелства за съществуването на подобни мисии, чиято задача е била покровителстването на търговията и мореплаването на един народ пред друг. От XVII в., след създаването на системата на капитулациите, които дават привилегии на европейските държави в империята на султана, консулската институция бавно започва да придобива съвременния си облик. Но истинският си апогей тези външнополитически представителства достигат през „дългия“ XIX в. Никога допреди това броят на тези постове не е бил така важен, а атрибутите на титулярите – толкова широки, дейността им – така отговорна (Ulbert 2010, p. 9). В духа на общия устрем, но и същевременно в известна степен с различни цели възникват консулските мрежи на Балканите. Там дългият XIX в. е свързан не толкова с установяването на въпросните институции като фактори за съдействие на многостранните връзки в областта на икономиката и търговията, а по-скоро наред с раждането на модерните балкански държави те из-

никват като центрове на политическо, етнонационално и културно влияние (Koutzakiotis 2017, p. 16). За разлика от дипломатическите агенти, чиито права са строго дефинирани, функциите на консулите могат да бъдат, повече или по-малко, широки, което зависи от волята на местния суверен в територията, където упражняват дейността си. По принцип те представляват търговските интереси на своята страна навън, контролират изпълнението на договорите за търговия и мореплаване, сключени между тяхното правителство и онова, при което пребивават, грижат се за защитата на правата на своите съграждани търговци и мореплаватели, отговарят за спазването на законите и разпоредбите, свързани с търговията и мореплаването, информират правителството си за промените в икономическите и търговските условия и предлагат нови посоки на икономическо въздействие спрямо възникналите обстоятелства. Консулите същевременно упражняват вид полиция и надзор над своите съграждани, могат да изпълняват спрямо тях административни и съдебни функции, легализират актове и документи в своята юрисдикция, издават паспорти. Към тези основни атрибуции обаче могат да се добавят предвид обстоятелствата и други – например натоварването с политически мисии в случай на липса на титулярен дипломат, право да водят преговори и други (Kasabov 1896, pp. 243 – 249; Bousquet 1883, pp. 79 – 80; De Garcia de la Vega 1899, pp. 342 – 345). При липса на договорни разпоредби законодателството на всяка държава определя правомощията, които възнамерява да предостави на собствените си консули, и решава в какви граници чуждестранният консул може да бъде допуснат да представлява своите граждани (Bousquet 1883, p. 80).

Темата за българските търговски агентства е била засягана в проучванията на различни автори (Mateeva 1988, Slavov 2011, Zlatkov 2022), но въпросът за правната им уредба досега не е била предмет на задълбочен интерес. Настоящото проучване стъпва върху двустранните споразумения между България и Османската империя, приетото законодателство и законите за държавните бюджети, за да проследи поставените в заглавието цели.

1. България и въпросът за търговските агентства

Княжество България се ражда с Берлинския мирен договор през 1878 г., който постановява създаването му като автономна и васална на султана страна. Държавата е една от последните на Балканския полуостров, които добиват своята свобода. Извън нейните предели остават много българи, които се нуждаят от протекция и закрила. Но това в условията на османски сюзеренитет е процес, който среща значителни трудности. Според клаузите на Берлинския договор България, като васална на Цариград, не би трябвало не само да има право да води самостоятелна външна политика, но и да претендира сама да оказва закрила на своите единоверци, останали в рамките на империята. Със създаването на новата държава османското правителство

назначава свой комисар по вакъфските въпроси в София, но паралелно изразява желание за назначаването на търговски агенти във Варна, Търново и столицата. Българското правителство се опасява от евентуални усложнения от страна на тези представители и отказва да признае номинациите им, още повече че османците не се съгласяват да назоват атрибуциите, правата и задълженията на своите агенти (Strezova 2018, pp. 77 – 78). Въпреки това обаче султанът изпраща свои търговски представители, които резидират във Видин, Русе и Варна. Те не са третираны като търговски агенти от българското правителство, но остават по местоназначение и изпълняват информативната си функция. Непризнаването на официалния им характер ги държи настрана от регулярните събирания на консулското тяло.¹ Въпросът за българските търговски агенти в Османската империя също е повдигнат непосредствено след Освобождението, още през 1880 г., но поради отказа на Портата да третира въпроса на принципа на взаимността, въпросът е проточен във времето.

2. Нотата от 9 май 1892 г.

Реалните стъпки за уреждането на правата на османските търговски агенти в Княжеството се активизират през септември 1891 г. по време на мандата на д-р Вълкович като княжески дипломатически агент в Цариград. В духа на подобрените двустранни отношения, отпуснатите берати за Българската екзархия в Македония през 1890 г., осъществените височайши аудиенции на българските министри Григор Начович и Димитър Греков в Цариград, през лятото на 1891 г. се създават условия за третиране и на други проблематични теми от междудържавното общуване. В летните дни на август и септември преговарящите обсъждат проект за легализирането на положението на османските търговски агенти в България. Според клаузите му те ще се назначават от османското външно министерство и номинацията им ще се докладва на княжеското външно министерство чрез османския комисар в София. Ако Портата желае установяването на такива представители извън Видин, Русе и Варна, то тя трябва да уведоми българското правителство по същия канал. Главни техни задачи ще бъдат закрилата на османската търговия и корабоплаване в България, но сред задълженията им влиза и визирането на паспортите и др.² В заседанието на 4 септември 1891 г. д-р Георги Вълкович повдига въпроса за българските търговски агенти в Турция и техните атрибути. Османските делегати заявяват, че нямат наставления да третират този въпрос, но дават да се разбере, че Високата порта едва ли ще приеме подобни представители. Те не приемат и българското предложение да се впише в спогодбата, че османските търговски агенти ще встъпят официално във функциите си от деня на подписването на настоящата спогодба. Вълкович констатира, че Портата няма интерес от подписването на подобно съглашение³.

Въпреки че спогодба не е подписана, на 16 октомври 1891 г. българското правителство издава промемория, в която изказва съображенията си за назначаване на свои търговски агенти в Дедеагач (Александруполис) и Мустафа паша (Свиленград). Високата порта принципно се съгласява с подобни назначения, но желае първо да договори правата за своите представители в България, а по-късно да се заеме с въпроса и за българските в Турция. Няколко месеца по-късно княжеското правителство прави нов жест на добронамереност: в нотата, която издава на 9 май 1892 г., то предава на османското условията, при които признава съществуването на османските търговски агентства във Видин, Русе и Варна, като очаква на реципрочен принцип и Портата, съвместно с агентството в Цариград, да реши въпроса за княжеските търговски агенти в Османската империя. Според документа Княжеството се съгласява с назначението на османски търговски агенти в България. Тяхната номинация ще произлиза от османското външно министерство и ще бъде донесена до знанието на васалното правителство по надлежния ред; същото ще се отнася при желание на Цариград да открие нови такива представителства на други места в България. Основната функция на османските търговски агенти ще бъде защитата на турската търговия и корабоплаване в България (чл. 3). Сред изброените права фигурират легализирането на документи и визирането на паспорти и пасавани, издаването на официални документи, защита на правата на османските поданици и др. Една от клаузите третира възможността търговският агент да издига държавното знаме над своята резиденция, както и да поставя герба над официалния ѝ вход (чл. 9). Прието е кореспонденцията да се осъществява на френски език (чл. 10). Външният министър Димитър Греков изразява надеждата си, че на принципа на взаимността Портата ще разгледа сериозно желанието на българското правителство да открие свои подобни представителства в Мустафа паша и Дедеагач.⁴

3. Правилник за организацията на МВРИ, приет в края на 1897 г.

Нотата от 9 май 1892 г. представлява първият опит българското правителство да договори правото си на назначаване на търговски агенти и да получи съгласие за оформяне на „консулската“ си мрежа. В условията на отношението васал – сюзерен, за управляващите в София става ясно, че всеки пробив трябва да се търси първо в Цариград, където са непосредствените държавни интереси за изграждането на подобна мрежа

Признаването на княз Фердинанд за официален владетел на България през 1896 г. извиква отново на дневен ред въпроса за българските търговски агентства. След целенасочени и добре преценени постъпки на правителството в тази посока, през 1896 г. Портата заявява, че взима предвид желанието на българското правителство да назначи агенти в Дедеагач и Мустафа паша с резиденция в Одрин. През април 1897 г. София получава разрешение за разкриването на нови

търговски агентства в Солун, Битоля и Скопие. През есента на 1897 г. София има зелена светлина за откриването на четири нови представителства – в Сяр, Драма – Кавала, Родосто и Цариград (Strezova 2018, pp. 81 – 84).

Въпреки даденото право на Княжеството да установи своя мрежа на търговски агентства в Европейска Турция, османските управляващи продължават да отказват да сключат спогодба за регулирането на въпроса и да определят техните правомощия. Тогава българската страна решава да следва политиката на „свършения факт“ и да създаде в движение параметрите на търговската си служба. Първият назначен представител в Одрин Петър Матеев е избран за инструмент да приложи теорията на практика. Непосредствено преди заминаването си по местоназначение той получава подробни инструкции за всяка от стъпките, които трябва да предприеме след пристигането си в града: на първо място, да отправи до валията с молба за среща, за да се представи официално, и следва да получи официален отговор в писмен вид или чрез драгомана на валията. След това да се яви на аудиенция във фрак и декорации, да заяви назначението си за търговски агент на Княжеството и да съобщи за встъпването си в длъжност с уверение в усърдната си бъдеща работа в полза на развитието на добрите двустранни търговски отношения и в уверение на дълбокото си почитание към валията. След като валията му върне визита, Петър Матеев може да се представи на останалите представители на консулското тяло. Но важният и неизбежен момент от неговата мисия следва да бъде, след като се настани в своята резиденция, да издигне на входа ѝ герба на Княжеството, както и българското знаме.⁵ По този начин представителството ще заяви своето еманципирано и равноправно място сред останалата дипломатическа общност, а Петър Матеев ще създаде така чакания прецедент за другите български търговски агенти в Османската империя.

След като разчита на дипломатическата практика да дефинира началата на българо-османските търговски отношения, във вътрешен план правителството на д-р Константин Стоилов се заема и с кодифицирането на определени правила за организацията на княжеското външно министерство. Официалното признаване на княз Фердинанд се отразява и върху разширяването на външнополитическата мрежа и затова новите обстоятелства изискват правната уредба на новата материя.

На 14 декември 1897 г. с княжески указ № 150 е приет Правилник за организацията на Министерството на външните работи и на изповеданията (понататък МВРИ).⁶ В него подробно е разгледан въпросът за задачите на търговските агенти, видовете представителства, назначения и повишения, заплати и представителни. Документът дефинира създаването на отдел за търговските агенти, а самите те се разделят на действителни и почетни. Първите са тези, които имат българско поданство и се заплащат от държавата; вторите се избират измежду местните жители и не получават възнаграждение. Княжеството

има шест действителни търговски агентства – това са тези в Цариград, Одрин, Дедеагач, Солун, Битоля, Скопие. Разгледани са и въпросите за йерархията: там, където има дипломатическо агентство, търговските представителства са поставени под неговите разпореждания. Правомощията на търговските агенти са дадени заедно с тези на дипломатическите (чл. 22) – освен политическите и административните си задачи те съставят актове за раждане и смърт, действат като нотариуси, в границите на местните закони вземат всички охранителни мерки в случай на отсъствие или смърт на български поданик в странство; издават и визират паспорти, здравословни патенти, свидетелства, представляват и защитават интересите и частните дела на българските поданици. Княжеските търговски агенти, установени в пристанищата, имат инспекторски и полицейски права върху българските кораби и хората от екипажа и могат да прилагат според компетентността си всички постановления на търговското и морското право. Колегите им с почетен характер имат единствено административни и търговски функции. По отношение на класирането им търговските агенти са първокласни и второкласни, а личният състав на представителствата обема един агент, един секретар от III клас и един драгоман (преводач). За търговски агенти се назначават лица от кариерата, влизането в корпуса става с приемен изпит, а след номинирането се полага клетва. Дипломатическите и търговските агенти могат да се избират и извън персонала на МВРИ – тогава се освобождават от условията на настоящия правилник. По отношение на чина и заплатата си първокласните търговски представители се приравняват към началниците на отделение, а второкласните – към първостепенните подначалници.

Правилникът за организацията на МВРИ е първият законов акт, който организира устройството на дипломатическата служба в България. Никак не е случайно, че това става именно по времето на министър-председателя д-р Константин Стоилов – зрял държавник и блестящ юрист и външен министър, който бързо съзнава нуждата от кодифицирането на определени правила не само за нормалното функциониране на службата, но и за издигането ѝ на равноправно ниво сред останалите народи.

4. Законът за устройството и службата по МВРИ, 1907 г.

И така, в края на XIX в. България има вече оформена търговска мрежа в Османската империя. В следващите 1904 – 1906 г. открива свои нови представителства и на други места в Европа – в Будапеща, Одеса, Анверс, Марсилия и Париж. Създаването им е уредено според някои търговски договори, сключени от Княжеството, а на места като в Одеса, Будапеща или Анверс те носят дори наименованието консули или генерални консули (Popoviliev 1914, p. 10).

Непреклонният стремеж на българската държава към еманципиране от сюзерена, успехите в държавния, политическия, обществен и културния живот в началото на XX в. превръщат Княжеството в практически суверенна

страна. Постигнала независимостта си де факто, държавата се подготвя де юре да утвърди своята самостоятелност.

Законът за устройството и службата по Министерството на външните работи и изповеданията е приет с княжески указ № 27 от 19 декември 1907 г.⁷ Нормативният акт е дело на външния министър и дългогодишен дипломат д-р Димитър Станчов, който не само е доктор по право, познава в детайли дипломатическата служба, но и е с ясното съзнание за ползата от кодификация за целите на държавния суверенитет. Законът отразява амбицията за добиване на политическа независимост в най-близко бъдеще: в постановленията му ведомството е представено като учреждение на независима държава, а служителите му носят титлите „пълномощен министър“ и „консул“. Консулствата (търговски агентства) отново са определени като неизменна част от МВРИ и са управлявани от титулярни или почетни служители. Постановено е, че личният състав на консулствата ще се определя в бюджета. Задача на консулствата е да представляват интересите на Княжеството пред чуждите държави в търговско отношение. Консулите се избират сред чиновниците от кариерата или измежду лицата, „които заемат видно обществено или политическо положение“. За постъпване като чиновник от кариерата се изискват отговарянето на чл. 5 от Закона за чиновниците, завършено юридическо образование и полагането на изпит за влизане във ведомството.

Разбира се, всички тези кодифицирани правила са предназначени за вътрешна употреба, но обявяването на българската независимост и последвалите я промени носят така желаните реални трансформации в дипломатическия корпус. Няколко месеца след международното признаване на българската независимост, на 18 ноември 1909 г. е подписана временна консулска спогодба между България и Османската империя, с която българските търговски агентства се издигат в консулства (от тях Солун и Цариград стават генерални консулства)⁸. Те ще се радват на консулските привилегии и имунитети според европейското международно право, а капитулационният режим отпада (Sarafov 2008, р. 45). Скоро след това с царски указ № 18 от 26 декември 1909 г. търговските агентства са преименувани на консулства (Битоля, Одрин, Скопие, Сяр) и генерални консулства (Цариград и Солун), а в началото на следващата година и представителите са издигнати в ранг на консули и генерални консули⁹.

Именно поради подписването на тези укази и двустранни документи подробните щатове на консулската мрежа на Царството могат да се видят в официалната документация едва от 1910 г. нататък. Между 1898 и 1909 г. финансирането им е дадено общо: в бюджета се отпускат между 120 000 и 250 000 лв. общо за поддържане на княжеските търговски агентства в странство, както и за онези, които биха се открили по-нататък. Детайлното им включване в бюджета на държавата е видно от 1910 г. насетне.

5. Консулската мрежа в бюджетите на Царство България

За периода 1910 – 1918 България поддържа между 12 и 17 консулства (Budgets 1914 – 1918). Най-много средства се отпускат и с най-многоброен щат е генералното консулство в Солун. Най-голямата сума за него е предвидена в бюджета за 1912 г. (30 900 лв.). Щатът му се състои от генерален консул (заплата 7200 + 7200 представителни), секретар III ст. (3600 + 1500), драгоман, архивар регистратор, писар, трима разсилни. Щатът на консулствата се движи между двама и седем човека, включително с разсилните.

Най-много са консулствата, предвидени за 1914 г. Те са 17 и включват Солун, Будапеща, Цариград, Битоля, Скопие, Одрин, Серес, Одеса, Париж, Анверс, Киев, Кайро – Александрия, Милано, Хамбург, Смирна, Бейрут, Пирея. В края на интересувания ни период (за 1917 г.) консулствата според бюджета са вече 12: отпаднали са тези в Битоля, Скопие и Серес (най-вероятно като част от окупираните земи) и тези в Париж и Анверс като следствие на европейските реалности след избухването на Първата световна война; появява се консулство в Женева във връзка с българското дипломатическо представителство в неутралната държава в сърцето на Европа.

Изводи и обобщения

Правното устройство на българското търговско представителство задава основните параметри на консулската служба. Регулирането на въпроса започва с опитите за двустранно договаряне с Османската империя, които така и не достигат до успешен финал по време на васалния период от историята на Българското княжество. С оглед на непрестанно съществуващите трудности, българското правителство разчита на политиката на поставяне на сюзерена пред свършения факт, като по този начин практически организира своите търговски представителства. Същевременно обаче, в духа на най-добрите европейски традиции, консулската мрежа е обект на засилена и подробна кодификация: първо с Правилника за организацията на МВРИ от 1897 г., а после и със Закона за устройството и службата по МВРИ десет години по-късно. Най-точни данни за структурата на българските консулства могат да се открият в бюджетите на Царството, които представят пълната картина на представителството – чрез нея могат да се анализират актуалните насоки на българската външна политика за периода.

БЕЛЕЖКИ

1. OTTOMAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, POLITICAL AFFAIRS 12.09.1880. *Dépêche d'Azarian Effendi à Abeddin Pacha*, Widdin, No 25/16. In: Hariciye Siyasî [HR.SYS], 277/37, doc. 2. At: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri [BOA].

2. ПРОЕКТ 1891. *Проект от август – септември 1891 г., обсъждан от д-р Вълкович от една страна, и Наум ефенди и Габриел ефенди от друга, фр. ез.* In: Димитър Греков, ф. 290, а.е. 164, л. 65 – 66. At: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив [НБКМ – БИА].
3. ВЪЛКОВИЧ 05.09.1891. *Писмо от Пера до Димитър Греков в София.* In: Димитър Греков, ф. 290, а.е. 42, л. 22 – 23. At: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив [НБКМ – БИА].
4. NOTE 09.05.1892. *Extrait de la note adressé par Mr. D. Grécoff, Ministre des Affaires Etrangères et des Cultes à Réchid Bey, Gérant du Commissariat Impérial Ottoman (copie), No 3529.* In: Министерство на външните работи и изповеданията, ф. 176К, оп. 21, а.е. 50, л. 134 – 135. At: Централен държавен архив [ЦДА].
5. INSTRUCTIONS 26.11.1896. *Instructions préliminaires données à Monsieur Matthéew, agent Commercial de Bulgarie à Adrianople, signees par Vernazza.* In: Министерство на външните работи и изповеданията, ф. 176К, оп. 21, а.е. 413, л. 5 – 6. At: Централен държавен архив [ЦДА].
6. ДЪРЖАВЕН ВЕСТНИК 31.12.1897. Указ № 150 от 14.12.1897. *Държавен вестник*, бр. 288.
7. ДЪРЖАВЕН ВЕСТНИК 22.12.1907. Указ № 27 от 19.12.1907. *Държавен вестник*, бр. 278.
8. DECLARATION 18.11./1.12.1909. *Декларация за преименуването на българските и османските търговски агентства в консулства.* In: Министерство на външните работи и изповеданията, ф. 176К, оп. 2, а.е. 384, л. 137. At: Централен държавен архив [ЦДА].
9. УКАЗ 26.12.1909. *Укази за утвърждаване на съществуването на консулства и генерални консулства на Царство България и издигането в ранг на консули и генерални консули на техните управляващи.* In: Министерство на външните работи и изповеданията, ф. 176К, оп. 2, а.е. 518, л. 57, 72. At: Централен държавен архив [ЦДА].

ЛИТЕРАТУРА

- БЮДЖЕТИ 1914 – 1918. *Бюджет за приходите и разходите на Царство България за 1910, 1911, 1912, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918 година.* София: Държавна печатница.
- ЗЛАТКОВ, А., 2022. Княжеското търговско агентство в Дедеагач – експеримент в българската външна икономическа политика (1897 – 1901). *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. VII, с. 142 – 153. ISSN 2534-9244.
- КАСАБОВ, J., 1896. *Дипломатически показалец за правата и функциите на дипломатическите и консулски агенти.* София: Янко Ковачев.

- МАТЕЕВА, М., 1988. *Консулските отношения на България 1879 – 1986*. София: Д-р Петър Берон.
- ПОПОВИЛИЕВ, М., 1914. *Консули. Отделен отпечатък от VIII – IX годишник на Софийския университет за 1912 – 1913 год.* София: Царска придворна печатница.
- САРАФОВ, М., 2008. *Дипломатически дневник. 1909–1912. България и Турция в навечерието на Балканските войни*. ВЕЛИЧКОВА, Ц. (съст.). София: Военно издателство. ISBN 978-954-509-406-4.
- СЛАВОВ, С., 2011. Българската дипломация в Македония и Одринско и ВМОРО (1903 – 1908). *Известия на българското историческо дружество*, т. 41, с. 315 – 335. ISSN 0081-1122.
- СТРЕЗОВА, А., 2018. Българските търговски агентства в Османската империя – създаване, развитие, влияние, управленски състав (1896–1912). *Исторически преглед*, кн. 3, с. 76 – 107. ISSN 0323-9748.
- BOUSQUET, G., 1883. *Agents diplomatiques et consulaires*. Paris: Paul Dupont.
- DE GARCIA DE LA VEGA, D. 1899. *Guide pratique des agents politiques du Ministère des Affaires Etrangères de Belgique: cérémonial national et cérémonial de la Cour*. Paris: Albert Fontemoing.
- KOUTZAKIOTIS, G., 2017. Introduction. *Études Balkaniques Cahiers Pierre Belon*, no. 22, pp. 15 – 21. Réseaux consulaires, protection et interculturalité dans les Balkans (XVIIe – XXe siècles). Volume dirigé par Y. KONSTANTINOVA et G. KOUTZAKIOTIS. Paris: De Boccard. ISBN 978-2-910860-22-67. ISSN 2102-5525. <https://doi.org/10.3917/balka.022.0015>.
- ULBERT, J., 2010. Ulbert, La fonction consulaire au XIXe siècle. Jörg Ulbert et Lukian Prijac (dir.), *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, pp. 9 – 18. Hambourg: DOBU Verlag. ISBN 978-3-934632-28-8.

REFERENCES

- BUDGETS 1914 – 1918. *Revenue and Expenditure Budget of the Kingdom of Bulgaria for 1910, 1911, 1912, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918*. Sofia: State Printing House.
- KASABOV, J., 1896. *Diplomatic guide of the rights and functions of diplomatic and consular agents*. Sofia: Yanko Kovachev.
- POPOVILIEV, M., 1914. *Consuls. A separate imprint of the VII – IX Yearbook of Sofia University for 1912 – 1913*. Sofia: State Printing House.
- SARAFOV, M., 2008. *Diplomatic diary. 1909 – 1912. Bulgaria and Turkey in the eve of the Balkan Wars*. VELICHKOVA, T. (ed.). Sofia: Military Publishing House. ISBN 978-954-509-406-4.
- STREZOVA, A., 2018. *Bulgarian Commercial Agencies or Consulates in the Ottoman Empire: Foundation, Development, Influence and Personnel*

- (1896–1912). *Istoricheski pregled – Historical Review*, no. 3, pp. 76–107. ISSN 0323-9748.
- BOUSQUET, G., 1883. *Agents diplomatiques et consulaires*. Paris: Paul Dupont.
- DE GARCIA DE LA VEGA 1899. De Garcia de la Vega, D. *Guide pratique des agents politiques du Ministère des Affaires Etrangères de Belgique: cérémonial national et cérémonial de la Cour*. Paris: Albert Fontemoing.
- KOUTZAKIOTIS, G., 2017. Koutzakiotis, Introduction. *Études Balkaniques Cahiers Pierre Belon*, no. 22, pp. 15–21. Réseaux consulaires, protection et interculturalité dans les Balkans (XVIIe – XXe siècles). Volume dirigé par Y. KONSTANTINOVA ET G. KOUTZAKIOTIS. Paris: De Boccard. ISBN 978-2-910860-22-67. ISSN 2102-5525. <https://doi.org/10.3917/balka.022.0015>.
- ULBERT, J., 2010. La fonction consulaire au XIXe siècle. Jörg Ulbert et Lukian Prijac (dir.), *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, pp. 9–18. Hambourg: DOBU Verlag. ISBN 978-3-934632-28-8.
- ZLATKOV, A., 2022. The Bulgarian Trade Agency in Dedeagach – an Experiment in the Bulgarian Foreign and Economic policy. *Proceedings of the Centre for economic-history research*, vol. 7, pp. 142–153.

LEGAL FRAMEWORK OF BULGARIAN TRADE AGENCIES AND CONSULATES (1891 – 1918)

✉ **Dr. Aleka Strezova, Assoc. Prof.**

Web of Science Researcher ID: AAI-6455-2021

ORCID iD: 0000-0002-6818-9941

Institute for Historical Studies

Bulgarian Academy of Sciences

E-mail: aleka.strezova@gmail.com